

استاد به این مقاله: باب الحوائجی، فهیمه، مطلبی، داریوش، حریری، نجلا، و مومنی، فرشاد (1390). تحلیل آماری سیر تحول و زمینه های نشر کتاب ایران میان سال های 1358-1387. پژوهشنامه کتابداری و اطلاع رسانی، 7(1)، 241-264.

تحلیل آماری سیر تحول و زمینه های نشر کتاب ایران میان سال های 1358-1387¹

دکتر فهیمه باب الحوائجی²، داریوش مطلبی³، دکتر نجلا حریری⁴، دکتر فرشاد مومنی⁵

دریافت: 1390/3/31، پذیرش: 1390/4/14

چکیده

هدف بنیانی از انجام این پژوهش، بررسی تحلیلی وضعیت نشر کتاب در ایران میان سال های 1358 تا 1387 و میزان مشارکت ناشران ایرانی در انتشار کتاب می باشد. در این پژوهش برای بررسی وضعیت نشر از روش اسنادی و کتابسنجی استفاده شده است. جامعه پژوهش شامل اطلاعات آماری تمامی کتاب های منتشر شده میان سال های 1358-1387 است؛ برای گردآوری اطلاعات از سیاهه واری و برای تحلیل های آماری از روش های آماری توصیفی شامل درصد، میانگین، انحراف معیار و نمودارها برای توصیف مشخه های کتاب ها و ضریب همبستگی پیرسون برای آزمون فرضیه ها استفاده شد. در جمع تعداد 560339 عنوان کتاب در طول دوره مورد بررسی عرضه شده است که از 1863 عنوان در سال 1358 به 56893 عنوان در سال 1387 رسیده است. به طور میانگین 23% از جمع کتاب های منتشر شده را کتاب های ترجمه، 77% تالیف، 51% چاپ نخست و 49% چاپ مجدد تشکیل دادند. همچنین، 77% کتاب ها در تهران و تنها 23% در دیگر شهرستان ها منتشر شده است. تعداد ناشران فعال رشد تقریبی 10 درصدی را در این سال های تجربه کرده اند. قیمت کل کتاب های منتشر شده به طور متوسط از 84% رشد برخوردار بوده است. در جمع در تمام شاخص های نشر، جز برخی سال ها، همواره رشد وجود داشته است. کتاب های قلمرو دین بیشترین کلیات کمترین تعداد را به خود اختصاص داده اند. فرضیه نخست، در زمینه وجود رابطه "میان میزان متوسط

¹ این مقاله برگرفته از پایان نامه دکترای تخصصی با عنوان "اقتصاد نشر کتاب در ایران پس از انقلاب اسلامی و بررسی عوامل تاثیرگذار" می باشد.

² استادیار گروه کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، f.balhavaeji@gmail.com

³ دانشجوی دکترای کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، dariushmatlabi@yahoo.com

⁴ دانشیار گروه کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، nadjlahariri@hotmail.com

⁵ استادیار گروه کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه علامه طباطبائی، farshad.momeni@gmail.com

قیمت کتاب و میزان عرضه آن (شمارگان کل) و فرضیه دوم در پیوند با وجود رابطه "میان تعداد ناشران فعال و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) هر سال" با اطمینان 99% تایید گردید.

کلیدواژه ها: نشر، نشر کتاب، نشر ایران، تحلیل‌های آماری نشر، نشر محلی، صنعت نشر

مقدمه

نشر نقطه ای است که در آن نیازهای فرهنگی جامعه، ضرورت‌های اقتصادی، امکانات فنی، هدف‌ها و نیازهای گروه‌های گوناگون اجتماعی، فکر، اندیشه، علم، هنر، عاطفه و بسیاری از چیزهای دیگر به هم گره خورده است (آذرننگ، 1378، ص. 186). نشر کتاب امروزه یکی از بزرگترین فعالیت‌های فرهنگی و اقتصادی است. چاپ و نشر، هم به دلیل اهمیت جایگاه اطلاع‌رسانی و افزایش سطح فرهنگ عمومی و هم به دلیل نقش اقتصادی آن در اشتغال‌زایی، جذب سرمایه، عرضه و تقاضای بین‌المللی همواره مورد توجه ویژه دولت مردان، برنامه‌ریزان و عامه مردم بوده است.

نشر کتاب، این‌گونه تمام‌نمای رشد مدنیت، فرهنگ و تمدن بشری است و یکی از شاخص‌های اصلی برای سنجش رشد و گسترش جامعه در دنیای امروز به شمار می‌رود. توجه ویژه سیاست‌مداران و برنامه‌ریزان کشورهای گوناگون جهان به عرصه نشر، به‌ویژه نشر کتاب، نشان از اهمیت صنعت نشر در دنیای کنونی دارد. بررسی جنبه‌های گوناگون صنعت نشر، کمک بسیار مهمی برای برنامه‌ریزی‌های کلان فرهنگی است و بدون داشتن اطلاعات درست، برنامه‌ریزی بلندمدت و واقع‌بینانه امکان‌پذیر نخواهد بود. با توجه به اهمیت توجه به کتاب، دولت‌ها توجه ویژه‌ای برای حمایت از تولید و نشر کتاب نشان می‌دهند و با تمهیداتی میزان عرضه این کالا را افزایش دهند.

نشر کتاب در ایران به تعبیری مهم‌ترین و اصلی‌ترین صنعت فرهنگی یا یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین ارکان صنعت فرهنگی است. تامین کتاب‌های مورد نیاز دانش‌آموزان و دانشجویان و فراهم کردن مواد خواندنی برای جمعیتی که اکنون به بالای هفتاد میلیون نفر رسیده و بیش از 80%¹ آن با سواد هستند، به خودی خود و قطع نظر از هر عامل دیگری، می‌تواند به صنعتی مولد، اشتغال‌زا، فعال و تاثیرگذار بر جنبه‌های گوناگون جامعه تبدیل شود. رشد جمعیت کشور، افزایش باسوادی، گسترش بیشتر نظام‌های آموزشی در آینده، نیاز روزافزون به تخصص‌ها و مهارت‌های گوناگون و افزایش نیاز به اطلاعات و مطالعه، از سویی چشم‌اندازی را رسم می‌کند که از نظر فرهنگی، صنعتی-تولیدی، اقتصادی، اجتماعی و

¹ بر پایه اطلاعات موجود در بخش نشریات سایت مرکز آمار ایران به نشانی <http://www.amar.org.ir>

نیز از نظر سیاست‌گذاری، برنامه ریزی، مدیریت و سازماندهی نشر نیازمند بررسی و مطالعه بیشتر است (آذرنگ، 1380، ص. 20).

تجزیه و تحلیل آماری کتاب‌های منتشر شده می‌تواند در شناخت درست کمبودها و مشکل‌های قلمرو نشر کمک کرده و سود بسیار زیادی برای صنعت نشر کشور داشته باشد. همچنین، نگرش درستی در اختیار دست‌اندرکاران این صنعت اعم از نویسندگان، ناشران، توزیع‌کنندگان، و جز آن قرار دهد. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و اتحادیه ناشران سراسر کشور از جمله نهادهایی هستند که می‌توانند با استفاده از دستاوردهای این پژوهش به سیاست‌گذاری کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت در قلمرو نشر پردازند.

در این پژوهش تلاش شد وضعیت نشر کتاب میان سال‌های 1358 تا 1387، از نظر تالیف و ترجمه، چاپ نخست و مجدد، نشر تهران و شهرستان، قلمروهای موضوعی و همچنین، میزان مشارکت ناشران تهرانی و شهرستانی در انتشار کتاب مورد بررسی قرار گیرد.

پرسش‌های پژوهش

1. روند انتشار کتاب از نظر کمی در 30 سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی (1358-1387) چه وضعیتی داشته است؟
2. روند انتشار کتاب از نظر تالیف و ترجمه، چاپ نخست و مجدد، نشر تهران و شهرستان و قلمروهای موضوعی در دوره مورد بررسی چه وضعیتی داشته است؟
3. وضعیت مشارکت ناشران تهرانی و شهرستانی در انتشار کتاب در سال‌های مورد پژوهش چگونه بوده است؟

فرضیه‌های پژوهش

1. میان میزان متوسط قیمت کتاب و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) رابطه وجود دارد.
2. میان تعداد ناشران فعال و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) در هر سال رابطه وجود دارد.

پیشینه پژوهش

جستجو درباره نشر کتاب در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی نشان داد که پژوهش‌هایی در این قلمرو از سال 1350 تا کنون انجام شده است. در مطالعه اولیه تعداد 27 پژوهش از ایران و دیگر کشورها بازیابی شد که در همه آنها نشر کتاب مطالعه شده بود. پژوهش‌های بازیابی شده نشان داد که محدوده این پژوهش‌ها به سال 1350 تا 1388 (39 سال) مربوط می‌شد.

بررسی پژوهش‌ها نشان داد که جنبه‌های مختلف قلمرو نشر کتاب در این پژوهش‌ها مورد بررسی قرار گرفته است که آنها را می‌توان به دسته‌های زیر تقسیم کرد:

دسته نخست با پژوهش‌هایی پیوند دارد که وضعیت آماری نشر کتاب در یک دوره زمانی مشخص و در موردهایی مقایسه دو دوره زمانی را با هم از نظر شاخص‌هایی چون نوبت چاپ، تالیف و ترجمه، محل نشر و پراکندگی جغرافیایی نشر کتاب و قلمروهای موضوعی مورد بررسی قرار داده است (مرادی، 1350؛ مومنی مدادی، 1366؛ حاجی‌شیزری، 1372؛ شوشه‌ریز، 1376؛ شکوری، 1378؛ رنجبری، 1380؛ صبحی، 1381؛ مهدیانی و مرتضوی، 1382؛ شمسی، 1388). بر پایه پژوهش رنجبری (1380) و صبحی (1381) کتاب‌های منتشر شده در موضوع دین و سپس ادبیات بیشترین و قلمرو هنر و فلسفه کمترین فراوانی را داشته است.

دسته دوم پژوهش‌هایی است که در آنها افزون بر مطالعه وضعیت آماری نشر کتاب، دیدگاه‌های ناشران، چاپخانه‌ها، کتاب‌فروشی‌ها، مراکزهای توزیع و کارشناسان مورد مطالعه قرار گرفته‌اند (زندرضوی و اخلاص‌پور، 1375؛ حسنی، 1378؛ نقدی، 1378؛ رضایی، تنکابنی و رشیدی، 1380؛ حاجی‌زاده، 1380؛ علیادونقی، 1380؛ مکی‌زاده و طاهرزاده، 1380؛ عبادالله عموقین و موسوی، 1383؛ علی بابایی درمنی، 1385). تمرکز امکانات نشر در پایتخت و همچنین، اشتغال بیشتر ناشران به مشاغل دیگری به‌عنوان شغل نخست، به‌عنوان یکی از مشکل‌های اصلی نشر در مراکزهای استانی مطرح شده است (زندرضوی و اخلاص‌پور، 1375؛ عبادالله عموقین و موسوی، 1383). در بررسی نشر استانی مشخص شده، هر ساله بر تعداد ناشران افزوده می‌شود ولی از فعالیت آنها کاسته می‌شود (حسنی، 1378 و حاجی‌زاده، 1380). از نظر ملاک‌های پذیرش کتاب برای نشر، جدید بودن موضوع در اولویت نخست بوده است (حاجی‌زاده، 1380). بیشتر ناشران در سال‌های گوناگون از یارانه‌های دولتی برای تولید کتاب استفاده کرده‌اند (مکی‌زاده و طاهرزاده، 1380). رضایی، تنکابنی و رشیدی (1380) بر این باور بودند که رابطه‌های مالی و تجاری میان ناشران، پخش‌کنندگان و کتابفروشی‌ها روشن و شفاف نیست. اطلاع‌رسانی و تبلیغات در قلمرو کتاب مناسب، کارآمد، کافی و هدفمند نیست. همچنین، پشتیبانی‌های مالی از بخش توزیع از سوی نهادهای دولتی صورت نگرفته است.

دسته سوم ضمن بررسی وضعیت نشر و موردهای مطرح شده در دسته نخست و دوم، به مانع‌ها و مشکل‌های نشر کتاب پرداخته‌اند و مشکل‌هایی مانند ممیزی کتاب، عدم توجه دولت به نشر، مانع‌های اقتصادی، ناکارآمدی نظام آموزشی کشور، فرهنگ مطالعه در کشور و مانند آن را مطرح کرده‌اند

(خرم‌شاهی و آذرنگ، 1354؛ کیاسی، 1382؛ اوصیا، 1384؛ تجدد، 1384؛ نظربلند، 1384؛ Chakava, 1996; Ozturk, Sevim & Eroglu, 2006; Taole, 2002).

پژوهش‌های زیادی درباره وضعیت نشر کتاب در داخل و خارج از ایران صورت گرفته است. پژوهش‌هایی که در داخل ایران انجام شده در بیشتر موردها محدود به محدوده جغرافیایی ویژه و یا چند سال بوده است و در هیچ کدام تحلیل نشر کتاب در یک دوره بلند مدت و در گستره ملی مورد توجه نبوده است. پژوهش حاضر با بررسی نشر کتاب در دوره 30 ساله تلاش می‌کند تا تصویری کلان تر و روشن تر از وضعیت نشر کتاب و عامل‌های تاثیرگذار بر آن ارائه دهد که می‌تواند برای نشر ایران و همچنین کشورهایی که در آنها وضعیت نشر شبیه به ایران است مفید باشد.

روش‌شناسی

با توجه به ماهیت موضوع پژوهش برای بررسی وضعیت نشر میان سال‌های 1358-1387 از روش اسنادی و کتابسنجی، با توجه به استفاده از آمار توصیفی و آزمون فرضیه‌ها، استفاده شد. جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی کتاب‌های منتشر شده میان سال‌های 1358-1387 به تعداد 560339 عنوان کتاب، بر پایه بانک اطلاعاتی موسسه خانه کتاب است. با توجه به موضوع پژوهش حاضر و ضرورت بررسی تاثیر عامل‌های گوناگون بر میزان عرضه کتاب در سال‌های مورد بررسی، کل کتاب‌های منتشر شده در کشور در 30 سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی به صورت آماری مورد مطالعه قرار گرفت.

در این پژوهش برای گردآوری اطلاعات از سیاهه واریسی استفاده شد که برگرفته از منابع زیر بود:

- نشریه‌ها و بانک‌های اطلاعاتی تولید شده از سوی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، خانه کتاب؛
- نشریه‌ها و بانک‌های اطلاعاتی تولید شده از سوی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران؛
- سالنامه آماری یونسکو؛

با بررسی و مطالعه ویژگی‌ها و قابلیت‌های هر یک از منابع بالا و با توجه به نوع طبقه‌بندی، دقت عمل نسبی در ثبت و دامنه پوشش زمانی، بانک‌های اطلاعاتی تولید شده در موسسه خانه کتاب (وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی) به عنوان کامل‌ترین و جامع‌ترین پایگاه انتخاب و مورد استفاده قرار گرفت. بر پایه قانون ناشران موظفند به محض انتشار نسخه‌هایی از کتاب‌های تولید شده خود را به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تحویل دهند و دبیرخانه اداره کتاب پس از دریافت کتاب‌ها نسخه‌ای را در اختیار موسسه خانه کتاب قرار می‌دهد تا در بانک اطلاعاتی کتاب موسسه وارد شود. همچنین، با توجه به

اینکه موسسه خانه کتاب نماینده موسسه جهانی شابک¹ است ناشران در مراجعه های خود برای دریافت شابک جدید، موظفند کسری کتاب‌های خویش را کامل کنند. بنابراین، می‌توان ادعا کرد که پوشش این بانک نسبت به دیگر منابع مشابه روزآمدتر، کامل‌تر و دقیق‌تر است.

در این پژوهش پس از گردآوری اطلاعات و انتقال آنها به نرم‌افزار SPSS برای بررسی داده‌ها از روش های آماری توصیفی شامل درصد، میانگین، انحراف معیار و نمودارها برای توصیف ویژگی های آزمودنی ها و ضریب همبستگی پیرسون برای آزمون فرضیه‌ها استفاده شد.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

بر پایه داده‌های تهیه شده در باره وضعیت انتشار کتاب میان سال‌های 1358 تا 1387، در ادامه انتشار کتاب از نظر کمی، قلمروهای موضوعی، مشارکت ناشران مورد بررسی قرار می‌گیرد:

- روند انتشار کتاب از نظر کمی در 30 سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی (1358-1387)

بر پایه داده‌های جدول 1 در جمع تعداد 560339 عنوان کتاب منتشر شده است که بیشترین میزان رشد سالانه در سال های 1361، 1368، 1362 و 1380 به ترتیب با 142/7، 112/4، 41/7 و 30/3 درصد بوده است و بیشترین میزان رشد منفی در سال های 1365، 1367، 1364 و 1360 به ترتیب با 26/1-، 21/1-، 14/4- و 10/2- درصد بوده است.

از نظر تعداد عنوانهای منتشر شده، به‌طور تقریبی جز برخی از سال‌ها (1359، 1360، 1364، 1365، 1367، 1369 و 1370) در دیگر سال‌ها رشد نسبی را شاهد هستیم. بنابراین منحنی، سیر صعودی را نشان می‌دهد و همچنین رشد بالای 100% را در سال‌های 1361 و 1368 شاهد هستیم.

در جمع تعداد 2581815314 نسخه کتاب در دوره مورد بررسی، منتشر شده است. شمارگان کل جز برخی سال‌ها همواره رشد داشته است. بیشترین رشد سالانه شمارگان در سال‌های 1361 (868%)، 1362 (446%)، 1368 (131%)، و 1372 (90%) و بیشترین رشد منفی در سال‌های 1367 (34%-)، 1365 (28%-)، 1370 (25/5%-)، 1359 (19%-) و 1369 (18%-) بوده است.

جدول 1. توزیع فراوانی تعداد کل عنوان‌ها، شمارگان کل و متوسط و قیمت متوسط عنوان‌ها میان سال‌های 1358-1387

سال	تعداد عنوان	شمارگان کل	شمارگان متوسط	قیمت متوسط هر عنوان
1358	1863	۷۰۶،۱۰۰	۱۲،۴۱۲	116
1359	1642	۵۷۲،۳۰۰	۸،۲۳۶	196

¹ . International ISBN Agency

244	۵۹۸۶	۵۴۵۰۱۴۲	1475	1360
299	۸۹۱۷	۵۰۲۷۹۰۵۹۶	3580	1361
553	۷۰۳۵۰	۲۸۰۸۰۰۸۸۷	5072	1362
576	۷۰۱۹۶	۴۲۰۱۸۵۸۰۴	6471	1363
658	۶۶۸۹	۳۵۰۲۵۰۶۲۱	5472	1364
623	۷۰۰۷۸	۲۵۰۵۱۴۸۹۹	4045	1365
803	۷۰۲۲۳	۳۱۰۱۳۴۰۹۱	4387	1366
۱۰۰۲۹	۵۰۹۹۵	۲۰۰۵۱۷۰۳۵۵	3461	1367
۱۰۳۶۴	۶۶۵۴	۴۷۰۴۷۲۰۱۴۹	7350	1368
۱۰۶۳۳	۵۵۰۰۱	۳۸۰۹۳۵۸۲۲	7210	1369
۱۰۶۹۰	۵۰۹۹۰	۲۹۰۰۰۴۰۳۵۸	6983	1370
۲۰۴۲۱	۵۰۷۷۰	۲۷۰۴۹۹۰۶۹۲	7009	1371
۲۰۶۸۰	۶۰۴۶۲	۵۲۰۳۶۰۶۶۹	8231	1372
۴۰۳۴۹	۵۰۳۳۰	۵۴۰۷۰۱۰۲۱۶	10313	1373
۶۰۸۸۶	۵۰۱۵۷	۶۱۰۵۰۲۰۲۸۲	12011	1374
۸۰۳۸۵	۵۰۶۳۲	۸۱۰۳۲۹۰۴۱۸	14665	1375
۹۰۴۸۰	۵۰۴۷۲	۸۳۰۸۹۰۰۳۹۰	15519	1376
۱۱۰۵۵۹	۵۰۰۷۳	۸۷۰۲۹۹۰۲۴۲	17473	1377
۱۲۰۹۶۴	۵۰۲۰۸	۱۰۹۰۴۰۱۰۰۵۸	21451	1378
۱۴۰۵۵۸	۵۰۱۲۵	۱۲۵۰۳۱۳۰۳۴۹	24930	1379
۱۷۰۸۲۸	۵۰۲۳۵	۱۶۶۰۵۷۵۰۸۶۹	32481	1380
۱۶۰۲۴۰	۴۰۸۳۷	۱۷۲۰۴۹۳۰۳۳۰	36308	1381
۱۶۰۳۷۷	۴۰۶۸۷	۱۷۴۰۴۶۵۰۹۴۷	37885	1382
۱۸۰۲۷۳	۴۰۳۶۴	۱۸۰۰۷۷۸۰۴۵۵	42098	1383
۲۱۰۱۰۴	۴۰۳۲۱	۲۲۸۰۰۴۶۰۶۸۷	53603	1384
۲۳۰۴۷۹	۴۰۳۰۴	۲۲۹۰۴۴۳۰۳۰۳	53725	1385
۲۷۰۸۵۸	۳۰۸۸۸	۲۱۸۰۷۰۰۰۶۳۰	56733	1386
۳۳۰۷۱۷	۳۰۹۴۳	۲۲۲۰۰۹۴۰۱۵۲	56893	1387
		۲۰۵۸۱۰۱۵۰۳۱۴	560339	جمع

شمارگان متوسط از 12412 نسخه در سال 1358 به 3943 نسخه (با رشد منفی 68-) در سال 1387 رسیده است و به تقریب در طول دوره مورد بررسی، در جمع شاهد رشد منفی متوسط 2/8- درصدی هستیم. بیشترین رشد منفی در سال‌های 1359 (33/6-%)، 1360 (27/3-%)، 1362 (17/6-%) و 1373 (17/5-%) می‌باشد.

قیمت متوسط هر عنوان از 116 ریال در سال 1358 به 33717 ریال در سال 1387 رسیده است. رشد قیمت متوسط جز سال‌های 1381 (8/9-%) و 1365 (5/3-%) که رشد منفی داشته است به تقریب در تمام سال‌های رشد داشته و این افزایش در 1362، 1359، 1373، 1374 به ترتیب 89، 69، 62، و 58 درصد بوده است.

- روند انتشار کتاب از نظر و تالیف و ترجمه، چاپ نخست و مجدد، نشر تهران و شهرستان و قلمروهای موضوعی در سال‌های مورد پژوهش

بر پایه جدول 2، اختلاف زیادی میان میزان کتاب‌های تالیف و ترجمه وجود داشته است؛ از جمع عنوان‌های منتشر شده، تعداد 432568 (77٪) عنوان تالیف و 127772 (23٪) ترجمه بوده است، تعداد کتاب‌های چاپ نخست 288328 (51٪) و چاپ مجدد 272013 (49٪) و سهم تهران با 428680 (77٪) بیشتر از شهرستانها با 131660 (23٪) عنوان بوده است.

بیشترین درصد رشد سالانه کتاب‌های چاپ نخست در سال‌های 1361 (123٪) و 1368 (115٪) و بیشترین رشد منفی در 1370 (48-%) و سال 1365 (28-%) بوده است. در مورد کتاب‌های چاپ مجدد، بیشترین رشد سالانه در سال‌های 1361 (258٪) و 1362 (140٪) و بیشترین رشد منفی در سال 1367 (26-%) و 1365 (28-%) بوده است.

جدول 2. توزیع فراوانی کتاب‌های منتشر شده با تفکیک تالیف و ترجمه، چاپ نخست و مجدد و تهران و شهرستان (1358-)

(1387)

سال	عناوین منتشره		تالیف		ترجمه		چاپ اول		تجدید چاپ		تهران		شهرستان	
	درصد رشد سالانه	تعداد	درصد رشد سالانه	تعداد تالیف	درصد رشد سالانه	تعداد	درصد رشد سالانه	تعداد	درصد رشد سالانه	تعداد	درصد رشد سالانه	تعداد	درصد رشد سالانه	تعداد
1358	1863	0.0	1442	0.0	421	0.0	1625	0.0	238	0.0	1324	0.0	529	0.0
1359	1642	-11.9	1279	-11.3	363	-13.8	1441	-11.3	201	-11.3	1225	-15.5	417	-22.6
1360	1475	-10.2	1138	-11.0	337	-7.2	1262	-12.4	213	-12.4	1232	6.0	243	-41.7
1361	3580	142.7	2597	128.2	983	191.7	2817	123.2	763	258.2	2980	141.9	600	146.9
1362	5072	41.7	3590	38.2	1482	50.8	3242	15.1	1830	139.8	3885	30.4	1187	97.8
1363	6471	27.6	4625	28.8	1846	24.6	3922	21.0	2549	39.3	4366	12.4	2105	77.3
1364	5472	-15.4	3877	-16.2	1595	-13.6	3281	-16.3	2191	-14.0	3421	-21.6	2051	-2.6
1365	4045	-26.1	2851	-26.5	1194	-25.1	2353	-28.2	1692	-22.8	2991	-12.6	1054	-48.6
1366	4387	8.5	3079	8.0	1308	9.5	2040	-12.2	2347	28.7	2795	-6.6	1592	51.0
1367	3461	-21.1	2506	-18.6	955	-27.0	1714	-16.0	1747	-25.6	1970	-29.5	1491	-6.3
1368	730	112.4	4979	98.7	1483	148.3	3685	115.0	3665	109.8	5895	199.2	1455	-2.4
1369	720	-1.9	5106	2.6	2104	-11.3	3444	-6.5	3766	2.8	5922	0.5	1288	-11.5
1370	6983	-3.1	4637	-9.2	2346	11.5	1796	-47.9	5187	37.8	6159	4.0	824	-26.0
1371	7009	0.4	4761	2.7	2248	-4.2	2971	65.4	4038	-22.2	6214	0.9	795	-3.5
1372	8231	17.4	5833	22.5	2398	6.7	4537	52.7	3694	-8.5	7304	17.5	927	16.6
1373	10313	25.3	7234	24.0	3079	28.4	5368	18.3	4945	33.9	8661	18.6	1652	78.2
1374	12011	16.5	9030	24.8	2981	-3.2	5842	8.8	6169	24.8	9699	12.0	2312	40.0
1375	14665	22.1	12194	35.0	2471	-17.1	7230	22.8	7435	20.5	12068	24.4	2597	12.3
1376	15519	5.8	11786	-3.3	3733	51.1	8271	14.4	7248	-2.5	12844	6.4	2675	3.0
1377	17473	12.6	13091	11.1	4282	17.4	10267	24.1	7206	-0.6	13799	7.4	3674	37.3
1378	21451	22.8	16985	29.7	4466	1.9	11735	14.3	9716	34.8	17386	26.0	4065	10.6
1379	24930	16.2	20769	22.3	4161	-6.8	13542	15.4	11388	17.2	20521	18.1	4399	8.2
1380	32481	30.3	26585	28.0	5896	41.7	18488	36.5	13993	22.9	25259	23.0	7222	64.2
1381	36308	11.8	27996	5.3	8312	41.0	20982	13.5	15226	9.5	27223	7.8	9085	25.8
1382	37885	4.3	29185	4.2	8700	4.7	21382	1.9	16503	7.7	28200	3.6	9685	6.6
1383	42098	11.1	32431	11.1	9667	11.1	22343	4.5	19755	19.7	30094	6.7	12004	23.9
1384	53602	27.3	41322	27.4	12281	27.1	27413	22.7	26190	32.6	39079	29.9	14524	21.0
1385	52725	-0.2	42584	3.1	11141	-9.3	25122	-8.4	28603	9.2	38161	-2.3	15564	7.2
1386	56723	5.6	44676	4.9	12057	8.2	25050	-0.3	31683	10.8	43986	15.3	12747	-18.1
1387	56893	0.3	44400	-0.6	12493	3.6	25163	0.5	31730	0.1	44007	0.5	12886	1.1
جمع کل	560339	0.0	422568	0.0	127771	0.0	288288	0.0	272011	0.0	428680	0.0	131659	0.0
درصد کل	100		77		23		51		49		77		23	

درصد کمی از کتاب در شهرستان های کشور منتشر شده است و به تقریب 77% کتاب‌های منتشر شده در تهران منتشر می‌شود. بیشترین درصد رشد نشر کتاب در تهران در سال‌های 1368 با 199% و 1361 با 141% و بیشترین رشد کتاب در شهرستان‌ها در سال‌های 1361 با 147% و 1362 با 98% بوده است. جدول 3. توزیع فراوانی کتاب‌های منتشر شده به تفکیک موضوع، نوع اثر، نوبت چاپ، محل نشر (1387-1358)

سال	تألیف		ترجمه		چاپ اول		چاپ مجدد		تهران		شهرستان		جمع
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
کلیات	12734	74	4368	26	8994	53	8108	47	14356	84	2746	16	17102
فلسفه و روانشناسی	10390	50	10388	50	9569	46	11209	54	17479	84	3299	16	20778
دین	92186	81	21019	19	56123	50	57082	50	54770	48	58435	52	113205
علوم اجتماعی	44393	83	8944	17	29099	55	24328	45	46531	87	6806	13	52327
زبان	35275	94	2267	6	16039	43	21503	57	31057	83	6485	17	37542
علوم طبیعی و ریاضیات	36249	84	7035	16	18190	42	25094	58	38472	89	4812	11	43284
علوم کاربردی	48131	67	23986	33	42988	60	29129	40	58247	81	13870	19	72117
هنر	12414	66	6438	34	11100	59	7752	41	16562	88	2290	12	18852
ادبیات	60572	80	15093	20	45278	60	30387	40	60908	80	14757	20	75665
تاریخ و جغرافیا	22954	82	5010	18	17344	62	10620	38	22248	80	5716	20	27964
کودکان و نوجوانان	57270	71	23223	29	33604	42	46889	58	68051	85	12442	15	80493
جمع تعداد و میانگین درصد	442568	76	127771	24	288228	52	272011	48	428681	81	131658	19	560339

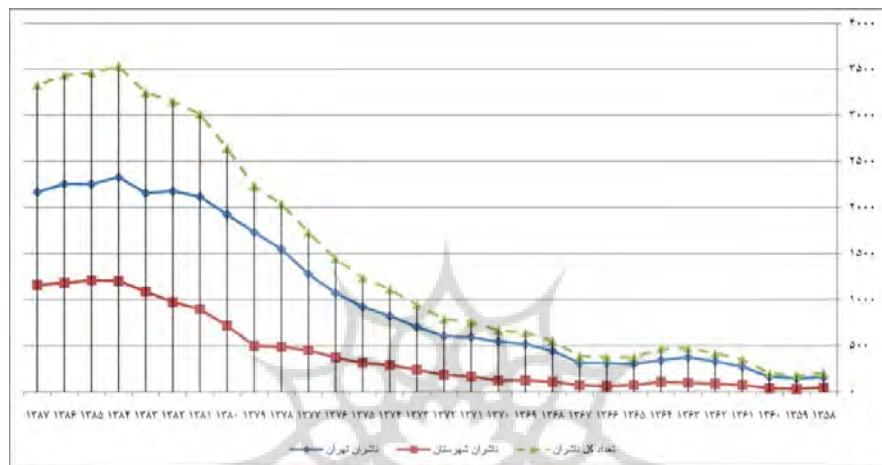
بر پایه جدول 3، در میان موضوع های گوناگون، قلمرو دین با 20/2% در رده نخست قرار دارد و پس از آن کودک و نوجوان و ادبیات به ترتیب با 14/4 و 13/5% قرار دارند و کمترین سهم کتاب‌های منتشر شده در موضوع های کلیات و هنر به ترتیب با 3/1 و 3/4% بوده است. از این میان 76% کتاب‌های منتشر شده تألیف و 24% ترجمه هستند، سهم کتاب‌های چاپ نخست 52% و سهم عنوانهای منتشر شده در تهران 81% می‌باشد.

از نظر نوع اثر (تألیف یا ترجمه) بیشترین تعداد عنوانهای تألیفی در موضوع های زبان (94%) و سپس علوم طبیعی و ریاضی (84%) و کمترین در زمینه فلسفه و روانشناسی (50%) است. کمترین سهم کتاب‌های ترجمه در موضوع زبان (6%) است.

از نظر نوبت چاپ، قلمرو تاریخ و جغرافیا (62%) بیشترین و علوم طبیعی و ریاضی (42%) کمترین سهم را از آن خود کرده اند. بیشترین سهم کتاب‌های تجدید چاپ در علوم طبیعی و ریاضی و کودک و نوجوان با 58% است.

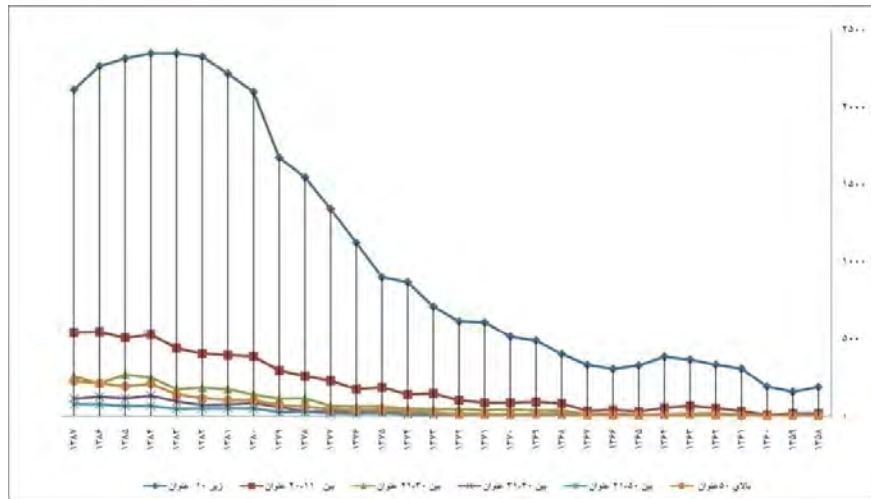
از نظر محل نشر به جز دین در تمام موضوع ها، بیشتر از 80% کتاب‌ها در تهران منتشر شده اند و تنها در موضوع دین سهم ناشران شهرستانی با 52% بیشتر از ناشران تهرانی است.

- وضعیت مشارکت ناشران تهرانی و شهرستانی در انتشار کتاب در سال های مورد پژوهش
تعداد ناشرانی که کتاب منتشر کرده اند از 206 مورد در سال 1358 به 3327 مورد در سال 1387
رسیده است و تعداد ناشرانی که کتاب منتشر کرده اند، رشد تقریبی 10 درصدی را در میان سال های 1358
تا 1387 تجربه کرده است.

شکل 1. نمودار توزیع فراوانی ناشرانی که میان سال های 1358-1387 کتاب منتشر کرده اند
(به تفکیک کل ناشران، ناشران تهران و شهرستان)

از تعداد کل ناشران در جمع به طوری تقریبی 75% ناشران در تهران و تنها 25% در دیگر شهرستانهای
کشور فعال بوده اند.
تعداد ناشران جز در سال های 1359، 1364، 1365، 1366، و سال های 1385، 1386 و 1387 که کاهش
داشته، همواره روند رو به رشدی را سپری کرده است. بیشترین میزان رشد سالانه در سال 1361 با 72%
می باشد.

شکل 2. نمودار توزیع فروانی تعداد ناشران فعال در سال‌های 1358-1387 به تفکیک میزان فعالیت

در سال‌های مورد مطالعه در جمع تعداد 72/7% ناشران کمتر از 10 عنوان، 13/7% میان 11 تا 20 عنوان، 5/6% میان 21 تا 30 عنوان، 2/6% میان 31 تا 40 عنوان، 1/5% میان 41 تا 50 عنوان و تنها 4% بالای 50 عنوان کتاب در سال منتشر کرده‌اند. بیشترین تعداد ناشران، سالانه کمتر از 10 عنوان کتاب و کمترین تعداد میان 41 تا 50 عنوان کتاب منتشر کرده‌اند.

در 5 سال آخر دوره مورد بررسی تعداد ناشرانی که بیشتر از 50 عنوان کتاب منتشر کرده‌اند به بیش از 5% (بالاترین اندازه) رسیده است و همچنین درصد ناشرانی که زیر 10 عنوان کتاب منتشر کرده‌اند به پایین‌ترین اندازه خود رسیده است.

آزمون فرضیه‌ها

فرضیه یک: میان میزان متوسط قیمت کتاب و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) رابطه وجود دارد.

جدول 4. ضریب همبستگی و شاخص‌های آماری متوسط قیمت کتاب و شمارگان کل

متغیر	میانگین	انحراف معیار	تعداد
میزان متوسط قیمت کتاب	16505/5	9380/9	257,942
شمارگان کل	151899631/4	70344130/5	2581815314
$r_{xy}=0/93$		$p<0/01$	

بر پایه داده‌های جدول 4، با استفاده از ماتریس همبستگی ($r_{xy}=0/93$) در سطح معنی دار ($P<0/01$)، نشان می‌دهد میان میزان متوسط قیمت کتاب و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) رابطه معنی‌داری وجود دارد. بنابراین، با اطمینان 99% فرض نخست، "میان میزان متوسط قیمت کتاب و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) رابطه وجود دارد" تایید می‌شود. با در نظر گرفتن رابطه قوی و مستقیم ($v=0/86$)، نتیجه گرفته می‌شود که با افزایش متوسط قیمت کتاب در هر سال، میزان عرضه کتاب در هر سال نیز افزایش می‌یابد.

فرضیه دو: میان تعداد ناشران فعال و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) هر سال رابطه وجود دارد.

جدول 5. ضریب همبستگی و شاخص‌های آماری تعداد ناشران و شمارگان کل

متغیر	میانگین	انحراف معیار	تعداد
تعداد ناشران	2477/4	1087/3	43406
شمارگان کل	151899631/4	70344130/5	2581815314
$r_{xy}=0/983$ $p<0/01$			

با استفاده از داده‌های جدول 5، و ماتریس همبستگی ($r_{xy}=0/983$) در سطح معنی دار ($P<0/01$)، نشان می‌دهد میان تعداد ناشران فعال و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) در هر سال رابطه معنی‌داری وجود دارد. بنابراین، با اطمینان 99% فرض دوم "میان تعداد ناشران فعال و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) هر سال رابطه وجود دارد" تایید می‌شود. با در نظر گرفتن رابطه قوی و مستقیم ($v=0/97$)¹، نتیجه گرفته می‌شود که با بیشتر شدن تعداد ناشران در هر سال، میزان عرضه کتاب در هر سال نیز افزایش یافته است.

بحث و نتیجه‌گیری

در جمع تعداد 560339 عنوان کتاب در طول دوره مورد بررسی عرضه شده است که رشد پیوسته آن را می‌توان با انتشار 1863 عنوان در سال 1358 و افزایش آن به 56893 عنوان در سال 1387 دنبال کرد. از نظر تعداد عنوان در جمع رشد نسبی (میانگین 15/8) را شاهد هستیم. مهدیانی و مرتضوی (1382) و مهدی‌زاده (1382) به نتیجه‌های مشابهی در پیوند با رشد تعداد عنوان‌ها در دوره مورد بررسی خود رسیدند. در جمع تعداد 2581815314 نسخه کتاب در دوره مورد بررسی، منتشر شده است. شمارگان کل، به جز در برخی سال‌ها همواره رشد داشته است.

¹ ضریب تعیین

در سال‌های آغازین پیروزی انقلاب اسلامی با توجه به از بین رفتن اختناق و سانسور حاکم بر قلمرو نشر در مقایسه با قبل از انقلاب، تاسیس مرکزهای دولتی نشر، افزایش چاپخانه‌ها و ناشران و ورود دستگاه‌های جدید چاپ و حروف چینی و افزایش تعداد جوانان کتابخوان، نشر کتاب تحول زیادی را شاهد بود. ولی این وضعیت دیری نپایید و با آغاز جنگ، تحریم و رکود اقتصادی دهه نخست انقلاب، افزایش هزینه‌های دولتی، محدود شدن منابع انرژی، نرخ بالای تورم و ضرورت مدیریت یک اقتصاد جنگی، گرانی فزاینده و سرسام‌آور ماده‌های خام تولید کتاب و به‌ویژه کاغذ، مشکل‌های اقتصادی مردم و کاهش سرمایه‌گذاری در قلمرو نشر، میزان انتشار کتاب در اواسط دهه 60 (63 تا 67) در کشور کاهش یافت. افزون بر موردهایی که مطرح شد، به مرور با فاصله گرفتن از انقلاب، تب و تاب جامعه فروکش کرد و گروهی از جوانان و مردم که بسته به ایام انقلاب کتاب‌خوان شده بودند کم‌کم از کتاب فاصله گرفتند.

در سال‌های پایانی دهه 60 به‌ویژه با آغاز نخستین برنامه پنج‌ساله توسعه اقتصادی (1368-72) در پی گذر نسبی از شرایط بحرانی، پایان جنگ، برطرف شدن برخی از تحریم‌های بین‌المللی، سامان یافتن نسبی وضعیت اقتصادی و تجاری و برقراری رابطه بازرگانی و اقتصادی با تعدادی از کشورهای توسعه یافته، اقتصاد ایران وارد مرحله‌ای تازه شد. در این مرحله، اقتصاد کشور توانست در چارچوب برنامه‌های توسعه گام به گام به عدم تعادل به‌وجود آمده در بخش‌های گوناگون را برطرف کند و در مسیر توسعه قرار گیرد. بنابراین، در دهه هفتاد، کشور وضعیت عادی یافت، جز دو سال نخست آن که تعداد عنوان‌های عرضه شده کاهش یافت، در دیگر سال‌ها، تعداد عنوان‌ها افزایش داشت. سیاست‌های دولت و ارائه وام‌های ارزان قیمت، وام اجاره ملک به شرط تملیک و نیز سیاست‌های ثابت دولت در امر کتاب در این دوره، اقدام‌های کارآمدی برای بهبود وضعیت نشر بود.

مطالعه تعداد عنوان‌ها، شمارگان کل و شمارگان متوسط کتاب‌های منتشر شده نشان می‌دهد هر چند تعداد عنوان‌ها و شمارگان کل در طول دوره مورد بررسی افزایش یافته، ولی میانگین شمارگان همواره روند کاهنده (متوسط 2/8- در طول 30 سال) داشته است.

با وجود افزایش تعداد عنوان‌ها، به ویژه چاپ نخست در دوره مورد بررسی، میانگین شمارگان کتاب‌های عرضه شده کاهش داشته است. نوع پشتیبانی‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و خرید کتاب‌های چاپ نخست در کاهش شمارگان و افزایش تعداد عنوان‌ها بی‌اثر نبوده است. در همین راستا، کیاسی (1382) در پژوهشی به نتیجه مشابهی رسید و افزایش تعداد عنوان‌ها و کاهش شمارگان را نتیجه

سیاست‌های نادرست وزارت فرهنگ و ارشاد در افزایش خرید تازه‌های کتاب عنوان کرد. او با مقایسه رشد تعداد عنوانها و شمارگان در دوره مورد نظر، رکود شمارگان نسبت به افزایش تعداد عناوین را مورد تاکید قرار داد. این مسئله افزون بر آن که نشان از تمایل ناشران در ارائه تعداد عنوانهای بیشتر و کاهش شمارگان دارد، تاثیر سیاست‌های حمایتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در زمینه نشر کتاب را نیز نشان می‌دهد.

قیمت متوسط هر عنوان از 116 ریال در سال 1358 به 33717 ریال در سال 1387 رسیده است. رشد قیمت، به تقریب در تمام سال‌های سیر صعودی داشته باشد. این یافته تاکید است بر یافته‌های حاجی شیرازی (1372) که در مورد کتاب‌های پزشکی انجام داده و مشخص کرد میانگین قیمت کتاب‌ها در هر سال نسبت به سال قبل افزایش نشان داده است.

هر چند با افزایش و کاهش قیمت متوسط در برخی از سال‌ها شاهد افزایش یا کاهش کتاب‌های عرضه شده (شمارگان) هستیم ولی در جمع بررسی پیوند میان قیمت متوسط و شمارگان نشان می‌دهد با افزایش قیمت متوسط میزان کتاب‌های عرضه شده نیز افزایش یافته است و قانون عرضه در قلمرو کتاب نیز صدق می‌کند. نتیجه آزمون فرضیه نخست، "میان میزان متوسط قیمت کتاب و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) پیوند وجود دارد"، نیز نشان داد میان میزان متوسط قیمت کتاب و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) پیوند معنی‌داری وجود دارد و با افزایش متوسط قیمت کتاب در هر سال، میزان عرضه کتاب در همان سال نیز افزایش می‌یابد.

قیمت کل کتاب‌های منتشر شده از 106 میلیون ریال در سال 1358 به 4733 میلیارد ریال در سال 1387 رسیده و به‌طور متوسط 84% رشد برخوردار بود است. یکی از مهم‌ترین دلایل افزایش قیمت کتاب در سال‌های بعد از انقلاب، نواسانات زیاد مواد و مصالح تولید کتاب به‌ویژه کاغذ بوده است، به‌طوری که افزایش قیمت کاغذ در دهه 60 بیشترین تاثیر را بر افزایش قیمت کتاب داشته است.

در زمینه تولید کتاب بر پایه تالیف یا ترجمه، یافته‌ها نشان می‌دهد که اختلاف زیادی میان اندازه کتاب‌های تالیف و ترجمه وجود دارد. به‌طور میانگین تنها 23% از همه کتاب‌های منتشر شده را کتاب‌های ترجمه (و 77% کتاب‌های تالیف) تشکیل می‌دهد. یافته‌های مطالعه شوشه‌ریز (1366)، نظربلند (1384)، مهدیزاده (1382) نیز این یافته را تایید می‌کند.

این یافته هم می‌تواند نشان از میزان توجه ناشران به کتاب‌های تالیفی در ایران است و هم نشان‌دهنده تمایل ناشران در هم سوئی با پشتیبانی‌های دولتی است. چرا که دولت بیشتر کتاب‌های تالیفی را خریداری کرده و در اختیار کتابخانه‌ها قرار می‌دهد.

در زمینه جمع عنوان‌های منتشر شده در دوره مورد بررسی، یافته‌ها نشان می‌دهد 51% کتاب‌های چاپ نخست و تنها 49% کتاب‌های چاپ مجدد است. شوشه‌ریز (1376)، نظربلند (1384)، مهدیزاده (1382)، کیاسی (1382) و تجدد در خصوص وضعیت چاپ نخست و مجدد به نتیجه‌های مشابهی رسیدند. با توجه به شمارگان متوسط کتاب‌های ایران (3943 نسخه)، و همچنین مدت زمانی که صرف فروش کتاب می‌شود، چاپ‌های مجدد کتاب‌هاست که می‌تواند نشر ایران را زنده نگه دارد، به رشد نشر کمک کند و در واقع به ناشران در بقایشان کمک کند. در حالی که تنها 49% به مرحله تجدید چاپ می‌رسند و از این درصد تعداد اندکی فرصت چاپ‌های بیش از 2 مورد را پیدا می‌کنند و پایین‌بودن تیراژ و چاپ‌های گوناگون کتاب‌های منتشر شده از معضلات اصلی اقتصاد نشر در ایران است.

درصد کمی از کتاب‌ها در دوره مورد بررسی در شهرستان‌های کشور منتشر شده است و به تقریب 77% کتاب‌ها در تهران منتشر گردیده که نشان از تمرکز نشر در تهران دارد. کیاسی (1382)، شوشه‌ریز (1376)، نظربلند (1384)، تجدد (1382) و صبوچی (1381) به نتیجه‌های مشابهی از نظر تمرکز نشر در تهران رسیدند.

تنها در موضوع دین، سهم کتاب‌های منتشر شده در تهران کمتر از دیگر استان‌ها بود. یکی از مهم‌ترین دلایل بیشتر بودن سهم شهرستان‌ها نسبت به تهران در تولید کتاب‌های موضوع دین، استقرار درصد بیشتر ناشران مذهبی در دو شهر مذهبی قم و مشهد می‌باشد.

از نظر میزان سهم موضوع‌های گوناگون از جمع کتاب‌های منتشر شده، قلمرو دین در رتبه نخست قرار دارد و پس از آن کودک و نوجوان و ادبیات در رتبه‌های بعدی قرار دارند و کمترین سهم را کتاب‌های منتشر شده در قلمروهای کلیات و هنر بوده است. مکی‌زاده و طاهرزاده (1380)، صبوچی (1381)، مهدیزاده (1382) و عبادالله‌عموقین و موسوی (1383)، نظربلند (1384)، مهدیانی و مرتضوی (1382) و شمسی (1388) به نتیجه‌های مشابهی رسیدند. چاکاوا (Chakava, 1996) نیز با بررسی نشر کنیا مشخص کرد که دین بیشترین و کلیات کمترین میزان کتاب‌ها را داشته است.

تمایل دولت و نهادهای دولتی در خرید کتاب‌های مذهبی و همچنین کودک و نوجوان (برای ارسال این کتاب‌های به کتابخانه‌ها، مدارس و موسسات تابعه) در گرایش ناشران به تولید اثرهای مذهبی و قلمرو

کودک و نوجوان بی‌تاثیر نبوده است به طوری که در موردهایی کتابسازی در این قلمروها هم به میزان زیادی دیده می‌شود. کیاسی (1382) در پژوهشی به نتیجه‌های مشابهی رسید. او می‌نویسد سیاست‌های خرید وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بیشتر حول محور خاصی است و کمتر به دیگر موضوع‌ها و به‌ویژه نیازهای خوانندگان کتاب توجه می‌شود. از دید این وزارتخانه و دیگر نهادهای دولتی، خرید کتاب‌های دینی، همچنین کتاب‌هایی در قلمرو کودکان و نوجوانان در اولویت قرار دارد، و اگر دیگر قلمروهای موضوعی هم در معرض توجه این وزارتخانه بود، فعالیت ناشران در دیگر قلمروها هم بیشتر می‌شد.

تعداد ناشرانی که کتاب منتشر کرده‌اند، رشد تقریبی 10 درصدی را در سال‌های 1358 الی 1387 تجربه کرده است. از تعداد ناشران به‌طور تقریبی 75% در تهران و تنها 25% در دیگر شهرستانهای کشور فعال بوده‌اند. در جمع 86/4% ناشران زیر 20 عنوان در سال منتشر کرده‌اند. بالا بودن میزان ناشرانی غیرحرفه‌ای نشان می‌دهد بسیاری از حمایت‌های دولتی که بیشتر در قالب پشتیبانی‌های مستقیم از جمله وام، کاغذ و فیلم و زینگ یارانه‌ای، خرید کتاب و مانند آن در 30 سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی انجام گرفته در اختیار ناشران ضعیف قرار گذاشته شده که به تقویت و حرفه‌ای شدن صنعت نشر نینجامیده است. آذرننگ (1379) با مطالعه وضعیت کسب و کار ناشران به این نتیجه رسید که تنها ناشری می‌تواند از راه نشر کتاب گذران کند که حداقل 24 عنوان کتاب در سال منتشر کند. این مسئله و این که 86/4% ناشران ایران، زیر 20 عنوان کتاب منتشر می‌کنند، نشان می‌دهد بیشتر ناشران کشور ناشران حرفه‌ای نیستند، و بیشتر از این که از راه نشر کتاب در پی گذراندن زندگی باشند، نشر را شغل دوم و یا سوم خود می‌دانند و یا چشم طمع به یارانه‌های دولتی دوخته‌اند.

در این زمینه کیاسی (1382) به نتیجه‌های مشابهی رسید و بیان کرد "تاثیر سیاست‌های حمایتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بر وضعیت نشر کتاب نتیجه مطلوبی نداشته است و باعث افزایش بی‌رویه تعداد ناشرانی شده است که با عنایت به برخورداری از تسهیلات دولتی پا به عرصه نشر گذاشته‌اند. این امر باعث جهش فزاینده تعداد آنان و همچنین میانگین کم تولیدات ناشران شده است. مطالعه حسنی (1378) و حاجی‌زاده (1380) نیز نشان می‌دهد هر ساله بر تعداد ناشران افزوده شده ولی، از فعالیت آنها کاسته شده است.

همانگونه که اشاره شد، حرفه نشر، شغل اصلی بسیار از ناشران نیست و در واقع شغل دوم و یا سوم بسیاری از آنها می‌باشد. این مسئله خود مانعی بسیار بزرگی بر سر راه حرفه‌ای شدن صنعت نشر به شمار می‌آید و پشتیبانی‌های دولتی در شکل‌گیری این گروه از ناشران که در پی استفاده از امکانات و یارانه‌های

دولتی هستند، بی‌تاثیر نبوده است. زندرضوی و اخلاص‌پور (1375) در پژوهشی بر روی ناشران شهر کرمان نشان داد از هشت ناشر، فعالیت نشر، تنها شغل اصلی یک ناشر می‌باشد. عبادالله عموقین و موسوی (1383) مشخص کردند که نشر شغل دوم 42% ناشران استان اردبیل بوده است.

وضعیت 5 سال آخر از نظر تعداد عنوانهای منتشر شده نشان می‌دهد سیاست‌های اعمال شده مانند حذف یارانه‌های مستقیم کاغذ و فیلم و زینگ یارانهای به ناشران و تغییر جهت یارانه‌ها به سمت مصرف‌کنندگان در 5 سال آخر، تا اندازه‌ای در حرفه‌ای شدن صنعت نشر اثرگذار بوده است.

تمرکز امکانات لیتوگرافی، چاپ، صحافی و توزیع در تهران و قم باعث شده است بیشتر ناشران در تهران و درصد زیادی در قم متمرکز شوند و نویسندگان شهرستانی در بیشتر مواقع اثرهای خویش را به ناشران مستقر در تهران منتشر نمایند و یا ناشران اثرهای خود را در قم و یا تهران چاپ و تولید کنند. همین مسئله روزبه روز بر ضعف شدن ناشران شهرستانی (به سخنی محلی) دامن می‌زند. شوشه‌ریز (1376) در پژوهشی نتیجه گرفت 94/36% ناشران قلمرو هنر در سال‌های 1374-1375 در تهران مستقر هستند. زند رضوی و اخلاص‌پور (1375) باور داشتند آماده‌سازی و چاپ بیشتر کتاب‌های کرمان در تهران انجام می‌شود و از دیدگاه مؤمنی مدادی (1366) تمرکز نشر در تهران سبب نامتعادل شدن انتشارات در کشور شده است.

یکی از نتیجه‌های مورد توجه پژوهش حاضر، بررسی پیوند میان میزان تولیدکنندگان (ناشران) و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) می‌باشد که در قالب فرضیه دوم تعریف شده بود. آزمون فرضیه دوم "میان تعداد ناشران فعال و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) هر سال رابطه وجود دارد" نشان داد که "میان تعداد ناشران فعال و میزان عرضه کتاب (شمارگان کل) در هر سال رابطه معنی‌داری وجود دارد". بنابراین، نتیجه گرفته می‌شود که با بیشتر شدن تعداد ناشران در هر سال، میزان عرضه کتاب در همان سال نیز افزایش یافته است.

پیشنادهای کاربردی پژوهش

1. نشر کتاب‌های کلیات در طول دوره مورد بررسی همواره از سهم بسیار کمی برخوردار بوده است. در حالی که کتاب‌های این قلمرو مانند دایره‌المعارف‌ها، فرهنگ‌ها و جز آن (منابع مرجع) جزو منابع اصلی اطلاعاتی و در خدمت پژوهش و گسترش دانش هستند. اختصاص بخشی از یارانه‌های دولتی به تولید چنین اثرهایی و همچنین فعالیت ناشران دولتی در این قلمرو می‌تواند به گسترش آنها کمک فراوانی کند.

2. شمارگان کتاب‌های منتشرشده و همچنین سهم کتاب‌های چاپ مجدد، به نسبت پایین است. سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی دولت در راستای توسعه چاپ‌های گوناگون از طریق توجه به آنها در خریدهای دولتی، برگزاری جشنواره‌های ویژه کتاب‌های با چاپ‌های زیاد و جز آن به افزایش و گسترش سرمایه در گردش نشر کمک فراوانی می‌کند.
3. افزون بر کم‌خوآن بودن مردم کشورمان، یکی از دلایل‌های پایین بودن شمارگان، به احتمال، کوچک بودن گستره جغرافیای رواج زبان فارسی است. با توجه به پیوندهای فرهنگی ایران با کشورهای همسایه، به ویژه افغانستان، پاکستان، تاجیکستان، ترکیه، آذربایجان و عراق باید برنامه‌هایی برای گسترش بازار کتاب‌های ایران به دیگر کشورها از سوی دولت و اتحادیه‌های صنفی اندیشیده شود. این مسئله باید در برنامه‌های حمایتی دولت مورد توجه قرار گیرد.
4. توجه ویژه به موضوع‌های خاص، برای نمونه کتاب‌های مذهبی و کودک و نوجوان در حمایت‌های دولتی به شکل‌گیری نوعی تولید بر پایه تقاضای دولتی انجامیده و در توسعه کتاب‌سازی بسیار اثرگذار بوده است. دولت باید حمایت‌های خویش را بر پایه نیازهای گروه‌های گوناگون جامعه و کل کشور پیش‌بینی کند تا کتاب‌های خریداری و ارسال شده به کتابخانه‌ها مورد استفاده مردم قرار گیرد و همچنین در گسترش نشر اثرگذار باشد.
5. بسیاری از پدیدآوران شهرستانی کتاب‌های خویش را در تهران منتشر می‌کنند و تمایل دارند کتاب‌هایشان از سوی ناشران تهرانی منتشر و از طریق پخش‌کننده‌های تهرانی پخش شود. همین مسئله به عدم توجه آنها به اولویت‌ها و نیازهای بومی هر منطقه انجامیده است. از این رو، نویسندگان تلاش می‌کنند برای امکان انتشار اثرهای خود در تهران، به خواست‌ها و تمایل‌های ناشران تهرانی توجه کنند. گسترش امکانات چاپ و نشر در شهرستان‌ها و پشتیبانی از توزیع کتاب‌های این ناشران می‌تواند در تمرکززدایی نشر کتاب و گسترش نشر محلی کمک‌شایان توجهی داشته باشد.
6. یکی از مهم‌ترین مشکل‌های نشر عدم امکان توزیع تولیدات ناشران در مقیاسی گسترده و در سراسر کشور است. اگر دولت به شکل‌گیری شبکه سراسری توزیع دستاوردهای نشر، به ویژه اثرهای تولید شده در شهرستان‌های گوناگون کشور کمک کند به ایجاد یک زیرساخت بنیانی کمک کرده است و ناشران و به ویژه ناشران شهرستانی بدون دغدغه محصول‌های فکری منطقه فعالیت خویش را تولید و در اختیار مراکز نشر قرار دهند؛ و این خود گامی بسیار مهم در راستای تقویت نشر می‌باشد.

7. تمرکز کاری دست اندرکاران نشر به تولید کتاب به عنوان شغل اصلی تاثیر مثبتی در موفقیت ناشران دارد و بیشتر ناشرانی که شغل نخست آنها نشر کتاب است از وضعیت مناسب‌تری نسبت به ناشرانی که شغل دوم و یا سوم آنها نشر می‌باشد، دارند. دولت می‌تواند با ایجاد تسهیلاتی در بخش بیمه‌ها و خدمات اجتماعی، ارائه برخی تسهیلات و وضع قوانین به علاقمندی بیشتر ناشران برای فعالیت تمام وقت در قلمرو نشر کمک کند.

8. یکی از مشکل‌های بنیانی موجود در خرید کتاب از سوی نهادهای دولتی مانند وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، شهرداری، ستاد عالی کانون‌های فرهنگی - هنری مساجد، آموزش و پرورش و مانند آن که برای کتابخانه‌های عمومی خریداری می‌کنند، عدم همخوانی میان کتاب‌های خریداری شده و نیازها و تمایل‌های جامعه است. بهتر است نگاه تنها ارزشی در خرید کتاب‌ها کاهش یابد و میان نیازها و خواسته‌های جامعه و کتاب‌های خریداری شده همخوانی ایجاد شود. این مسئله به اقبال بیشتر مردم و تاثیر مثبت بر گرایش آنها به کتابخوانی و مراجعه به کتابخانه انجامیده و در صنعت نشر تاثیر مثبت خواهد داشت.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی

1. مطالعه تطبیقی موضوع کتاب‌های منتشر شده در استان‌های گوناگون کشور؛
2. مطالعه مانع‌ها و مشکل‌های نشر محلی از دیدگاه ناشران؛
3. بررسی پیوند میان موضوع‌های کتاب‌های خریداری شده از سوی نهادهای دولتی و تاثیر آن بر پراکندگی موضوعی کتاب‌های منتشر شده.

کتابنامه

- آذرنگ، عبدالحسین (1378). *شمه‌ای از کتاب، کتابخانه و نشر کتاب*. تهران: کتابدار.
- آذرنگ، عبدالحسین (1379). از علت‌های سبک‌مایگی در نشر کتاب (رابطه میان الگوی نشر و سیاست‌های حمایتی). *جهان کتاب*، 5 (23-24)، 10-14.
- آذرنگ، عبدالحسین (1380). *چون و چرایی در باب سیاست‌های نشر کتاب*. تهران: کتابدار
- اوصیا، فاطمه (1384). *بررسی نشر و توزیع کتاب در استان مازندران در سال‌های 1378-1382*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد، 1384).
- تجدد، نسترن (1384). *دیدگاه ناشران درباره ثبات سیاسی و اقتصادی حاکم در نشر کتاب طی سال‌های 1376 تا 1383*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه فردوسی مشهد، 1384).
- حاجی شیرزی، زهرا (1372). *بررسی وضعیت کتاب‌های منتشر شده فارسی در زمینه علوم پزشکی در طی برنامه ریزی پنج ساله اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (1372-1368) در ایران*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، 1372).
- حاجی‌زاده، زیبا (1380). *بررسی وضعیت وسایل نشر کتاب در استان آذربایجان غربی طی سال‌های 1372-1378*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، 1380).
- حسینی، محمدرضا (1378). *بررسی وضعیت نشر کتاب در استان خراسان (1373-1377) و ترسیم وضعیت مطلوب*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، 1378).
- خرم‌شاهی، بهاء‌الدین، و مرادی، نورالله (1354). *نشر کتاب در ایران. خبرنامه انجمن کتابداران ایران*، 8.
- رضایی، محسن، تنکابنی، علی، و رشیدی، شهریار (1380). *بررسی و شناسایی سیستم‌های توزیع کتاب در تهران و پیشنهاد سیستم کارآمد توزیع کتاب*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت اجرایی، سازمان مدیریت صنعتی، 1380).

- رنجبری، محمد (1380). بررسی وضعیت کتاب‌های منتشر شده در ایران از سال 1357 تا آخر اسفند 1378. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت امور فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، 1380).
- زندرضوی، سیامک، و اخلاص‌پور، رویا (1375). بررسی وضعیت چاپ و نشر کتاب در کرمان (1374-1370). وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، استان کرمان.
- شکوری، فرزانه (1378). مطالعه تطبیقی میان برآورد و تحقق اجرایی نشر کتاب در برنامه توسعه. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، 1378).
- شمسی، اشرف (1388). بررسی وضعیت نشر کتاب در استان قم بین سال‌های 1377-1386. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد همدان، 1388).
- شوشه‌ریز، صدیقه (1376). بررسی وضعیت کتاب‌های منتشر شده در زمینه هنر در فاصله سال‌های 1374 تا پایان 1375. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، 1376).
- صباحی، مریم (1381). بررسی نقش ناشران مستقر در تهران در توسعه و پیشرفت فرهنگی کشور سال‌های (1370-1379). (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، 1381).
- علی بابایی درمنی، آذر (1385). وضعیت نشر استان مرکزی پس از انقلاب اسلامی. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، 1385).
- علیادونقی، بابک (1380). بررسی وضعیت نشر در استان آذربایجان شرقی. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، 1380).
- عمادالله‌عموقین، جعفر، و موسوی، رئوف (1383). بررسی وضعیت نشر در استان اردبیل بین سال‌های 1375 تا 1382. اردبیل: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان اردبیل.
- کیاسی (1382). بررسی وضعیت نشر کتاب در استان تهران طی سال‌های (1378-1380) و ترسیم وضعیت مطلوب. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت امور فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و

تحقیقات، 1382).

مرادی، نورالله (1350). بررسی کتاب‌های ده سال اخیر. *خبرنامه انجمن کتابداران ایران*، 4.
مکی‌زاده، فاطمه، و طاهرزاده، نادر (1380). بررسی وضعیت نشر کتاب در استان یزد (1370 تا 1379).
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، شورای پژوهشی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، استان یزد.
مهدیانی، علیرضا، و مرتضوی، حسن (1382). سیمای نشر کتاب در ایران طی دو دهه اخیر. *رهیافت*، 31،
31-24.

مهدیزاده (1382). *ارزیابی و بررسی تجربی تاثیر عوامل اجتماعی - محیطی موثر بر میزان تولید کتاب در ایران (دهه هفتاد)*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت امور فرهنگی، مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

مومنی مدادی، فرزانه (1366). بررسی و مقایسه انتشار کتاب در ایران در سال‌های 56 - 1354 و 66 - 1360. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه تهران، 1366).

نظربلند، آزاده (1384). بررسی تطبیقی وضعیت نشر کتاب در ایران طی برنامه‌های دوم و سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (1373 - 1382). (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، 1384).

نقدی، پرستو (1387). بررسی وضعیت چاپ و نشر کتاب‌های علوم پزشکی فارسی از دیدگاه ناشران. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی، دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، 1387).

Chakava, H. (1996). *Kenya Publishing: independence and dependence*. Retrieved March 2, 2011 from <http://www.bc.edu/bcrg/avp/soe/cihe/publications/pub-pdf/chakava.pdf>.

Ozturk, S. A., Sevim, N., & Eroglu, E. (2006). Leisure book reading and purchasing: an analysis of Turkish consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 30(4), 378-388. doi: 10.1111/j.1470-6431.2006.00519.x.

Taole, N. (2002). *The book chain in Lesotho*. Retrieved March 2, 2011 from <http://www.Inasp.infopubs/book chain/profiles/Lesotho.html>.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی